

Praktična iskustva i perspektive procesa transformacije privrede Crne Gore

ANDELKO S. LOJPUR
Ekonomski fakultet
Podgorica

Bolje dobar plan danas nego
savršen plan sutra.

Pattonov zakon

1. Uvodne napomene

Početkom osamdesetih godina jugoslovenska privreda se našla u haosu i lavirintu beznađa. Na mjestu na kome smo se i mi zajedno sa ostalim istočnoevropskim zemljama našli put koji vodi ka izlazu iz lavirinta nije bio poznat. Izabrati bilo koji put i posuti ga mrvicama, da bi se ako ne bude pravi moglo vratiti natrag i početi iznova, moguće je samo u bajci o Ivici i Marici. U ekonomiji to odveć skupo košta.

"Stići na vreme više nije dovoljno. Mora se stići pre vremena. Mora se biti uvek pre drugih." Ove riječi zapisao je B. Pekić u "Pismima iz tuđine" iskazujući na taj način viktorijansko očajanje britanskog premijera gđe Thatcher i zabrinutost njene vlade u svijetu opšte jurnjave i utakmice. Nama, zatečenim u prašumi bezumlja i opšteg privrednog haosa koji je krajem osamdesetih godina zahvatio prostor bivše Jugoslavije, biće veoma teško udovoljiti naznačenim zahtjevima.

Samoupravni socijalizam čiju je temeljnu odrednicu činila društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju potpuno je diskreditovan kao efikasno "sredstvo" za postizanje privrednog rasta. Sada kada je njegov krah evidentan i kada svi, a to se prije svega odnosi na zemlje Istočne Evrope, žele da ga što prije napuste postaje jasno da je problem konceptualizacije privrednih tokova u poželjnom pravcu moguće jedino na novoj paradigmatškoj osnovici. To se u osnovi svodi na prihvatanje koncepta tržišne privrede koja predstavlja najefikasniji a time i dominantan vid organizacije privrednog života. Budući da se pri tome privatna svojina javlja kao njen prirodni oslonac, to se započeta vlasnička transformacija sa orijentacijom na privatizaciju neminovno nameće kao jedan od osnovnih generatora kompleksnog preobražaja privrednog sistema.

Kompleksan poduhvat kakvim se može smatrati proces transformacije privrede i koji je, i nakon četvorogodišnjeg trajanja još uvijek više pokušan nego dovršen, ne može biti razriješen uz pomoć metoda i mehanizama naslijeđenih iz prethodnog sistema. Pokušaj da se ograniči djelovanje tržišnih zakonitosti, slično kao kod prirodnih zakona lišen je svake društvene stvarnosti. To je skopčano sa veoma izraženom opasnošću da čitav privredni sistem krene inferiornom razvojnom putanjom. Međutim, "društvo, kao i pojedinci, često želi da izbjegne suočavanje sa najurgentnijim problemima. Priznati stvarnost može da bude veoma mučno, a rvanje sa njom još mučnije - jer traži žrtve i promjene. Zbog toga društva kao i individue često poriču da problemi postoje", napisao je ne tako davno u časopisu "Foreign Affairs" Robert Rajh (Reich).

U našoj stvarnosti koju karakterišu potpuni krah samoupravne i sporo zaživljavanje tržišne privrede prethodno naznačeni stav je našao svoju punu potvrdu. U tom smislu ponovo aktuelizovano pitanje da li nastaviti proces svojinske transformacije, ili ga, kako kažu oni koji pitanje postavljaju, zaustaviti zbog nepovoljnog

okruženja ukazuje na postojanje dva osnovna problema: (1) da značaj i dometi privatizacije mnogim ljudima, a prije svega onima koji su zaduženi za provođenje procesa transformacije privrede, nisu jasni, da je proces skopčan sa brojnim ograničenjima i time teško izvodljiv, da su efekti mogući na duži rok i sl., i (2) da se država preko svojih institucija ne želi odreći kontrole privrednih tokova. Pri tome, država saveznika nalazi u subjektima iz društvenog sektora koji strahuju da će ih privatizacija lišiti koristi koje im postojeći sistem "garantuje".

Ovaj rad ima za cilj da ukaže na osnovna ograničenja i mogućnosti njihovog otklanjanja kako tako ambiciozan projekat kakvim se može smatrati proces transformacije privrede Crne Gore ne bi izgubio moralnu i ekonomsku privlačnost.

2. Ocjena do sada urađenog

Svaki ozbiljniji pokušaj da se sagledaju efekti do sada urađenog podrazumijevao bi stavljanje cjelokupnog procesa transformacije u istorijsku perspektivu. To znači da je potrebno imati u vidu kako ono što je tom procesu prethodilo tako i ono što je na tom planu još potrebno učiniti. Za potrebe ovog rada uglavnom ćemo na bazi kvantitativnih pokazatelja sagledati domete i sveobuhvatnost tog procesa. U tom smislu dajemo pregled određenog broja osnovnih pokazatelja:

1) Procesom transformacije je u Crnoj Gori od ukupno 463 društvena preduzeća obuhvaćeno 258 preduzeća. U tim preduzećima je krajem 1992. godine bilo zaposleno oko 84.000 radnika (81% od ukupnog broja zaposlenih).

2) Posmatrano po pojedinim preduzećima u kojima je proces transformacije u toku (izvršena procjena, izrađen program i sl.) može se konstatovati da se isti odvija dosta neujednačeno. Time i prethodni pokazatelj uveliko gubi na značaju ukoliko se ima u vidu da je do sada Agencija za prestrukturisanje dala saglasnost na program transformacije u svega 59 preduzeća što čini 13% od njihovog ukupnog broja i 18% svih zaposlenih. Međutim, već i površan uvid u stvarne domete i kvalitet naznačenih procesa u transformisanim preduzećima nedvosmisleno pokazuje da se pri tome nije otišlo dalje od formalno-pravne promjene oblika organizovanja. To upućuje na zaključak da čitav proces poprima karakter kvazi vlasničkog prestrukturisanja i da će na tim osnovama teško biti oživotvoriti polazni cilj usmjeren na to da se pospješi kvalitet funkcionisanja pojedinih privrednih subjekata i privrede u cjelini.

3) Broj transformisanih preduzeća po pojedinim privrednim djelatnostima i pripadajući broj zaposlenih je sljedeći: industrija - 17,3% svih preduzeća sa 29% od ukupnog broja zaposlenih, poljoprivreda - 6,4% preduzeća i 6,5% zaposlenih, šumarstvo - postoji samo jedno preduzeće koje je transformisano, građevinarstvo - 66,6% preduzeća sa 55,9% zaposlenih, saobraćaj - 11,5% preduzeća, trgovina - 16,9% preduzeća sa 18,6% zaposlenih, ugostiteljstvo i turizam - 11,1% preduzeća sa 7,2% zaposlenih i uslužne djelatnosti - 12,9% preduzeća.

Posmatrano po opštinama, u sedam od dvadeset i jedne crnogorske opštine ni jedno preduzeće nije u potpunosti provelo program transformacije, dok u jednoj opštini do sada nije pokrenut ni jedan postupak. To ukazuje na potpun izostanak zainteresovanosti da se proces transformacije preduzeća odvija poželjnom brzinom. Pomenuta pasivizacija je svoju kulminaciju doživjela u otvorenom suprotstavljanju provođenju procesa od strane menadžmenta preduzeća, zaposlenih, građana i, što je posebno zabrinjavajuće, jednog od ključnih učesnika procesa kakvim se može smatrati Sindikat. Ozbiljnija analiza uzroka ovakvog stanja morala bi da se udalji od jednostavnog odgovora na pitanje da li je zakonodavac trebalo da se rukovodi

ekonomskom ili administrativnom prinudom prilikom transformacije društvenih preduzeća.

4) Među zakonom predviđenim modelima u procesu vlasničke transformacije kod svih transformisanih preduzeća je primijenjen model upisa dionica pod povlašćenim uslovima od strane zaposlenih i građana. Interno (radničko) dioničarstvo produkovano na toj osnovi će, prije svega zbog prirode tako stvorenog odnosa a zatim i jako izražene inercije prethodnog sistema, u skupštini dioničara i preduzeću ponovo restaurirati samoupravljanje. Time se zbog nemogućnosti da se razgraniče prava po osnovu rada i svojine neminovno rađa konflikt između plata i dobiti. Pored toga, postojanje velikog broja akcionara bez dominantnih članova po pravilu rezultuje pasivnošću, rutinerstvom i slično. Jako izražena disperzija vlasništva koja karakteriše radničko akcionarstvo imaće za posljedicu odvajanje svojine od kontrole. Izgubivši time jednu od svojih osnovnih funkcija teško da se može očekivati ozbiljniji pomak u pogledu poboljšanja efikasnosti u preduzećima gdje se proces transformacije sveo jedino na primjenu ovog modela.

Kao drugi najčešće korišćeni model javlja se konverzija potraživanja u ulog, a primijenjen je uglavnom kod većih preduzeća. Pored toga, u nekoliko preduzeća je s ciljem da se izbjegne prenos imovine na fondove primijenjen model razmjene dionica, dok ostali zakonom predviđeni modeli uopšte nisu našli primjenu u transformisanim preduzećima. Ostatak u iznosu od preko 90% društvenog kapitala preduzeća kome nije određen vlasnik prenesen je na fondove.

Prividno bogatstvo modela svojinske transformacije zbog nemogućnosti njihove adekvatne provjere u startu je dodatno iskomplikovalo čitav proces, otupilo oštricu i negativno uticalo na njegovu brzinu i kvalitet. Iako je najveći dio imovine prenesen na fondove, oni nisu uspjeli da konstituišu tržište hartija od vrijednosti na šta su bili obavezni Zakonom. Pri tome su uglavnom insistirali na upravljačkim dionicama što je izazivalo dodatni otpor u preduzećima. Loše odigrana posrednička uloga fondova na relaciji nedefinisana vlasnička prava nad društvenom svojinom u odnosu na jasno definisana vlasnička prava pojedinaca nad imovinom preduzeća dodatno je pojačala strah od podržavljenja i jačanja kontrolne uloge države nad ekonomijom. Ovim su se fondovi, kako zbog njihove neadekvatne organizacije tako i zbog ciljne orijentacije neprilagođene zahtjevima što bržeg prelaska na tržišno privređivanje, nametnuli kao jedan od ključnih kočničara procesa transformacije.

Vremenom je sa opadanjem zainteresovanosti za pokretanjem procesa transformacije društvenih preduzeća počeo značajnije da se primjenjuje zakup pojedinih organizacionih djelova preduzeća kao Zakonom predviđena alternativa svojinske transformacije. Menadžment jednog broja preduzeća, najčešće u turizmu i trgovini, je ovu mogućnost uglavnom koristio da bi prevazišao postojeće probleme u poslovanju. Ovo je uglavnom pravdano time da je to stvar poslovne politike preduzeća. Ne dajući jasan odgovor na pitanje kakve će to posljedice imati u pogledu promjene i očuvanja imovine preduzeća gledano na duži rok, menadžment je zadržao postojeće pozicije u preduzeću, izbjegao eventualnu odgovornost od neuspjeha i u suštini proces transformacije odgodio za bolja vremena.

Naprijed datu ocjenu potrebno je dopuniti uzimajući u obzir kvalitativne aspekte do sada urađenog. U tom smislu može se konstatovati da se u transformisanim preduzećima prepoznaju djelovi koji mogu biti okosnica daljeg razvoja, ta preduzeća su na putu da prevladaju hroničan nedostatak konkurentnosti svojstven društvenim preduzećima, sačuvana je imovina i spriječena dalja erozija društvenog kapitala, preduzeća su postala atraktivnija za privatne ulagače i slično. Naime, do sada trans-

formisana preduzeća, mada ne sva podjednako, predstavljaju "ostrva tržišne privrede" koja mogu biti izazov za ostale da krenu istim putem.

3. Ograničenja na putu brže transformacije privrede

Polazeći od toga da proces transformacije privrede već sada pokazuje znake nekontrolisanosti, te da se krajnji ishod na postojećoj institucionalnoj osnovici može procijeniti više kao neuspješan nego kao nepoznat, naznačićemo neka od osnovnih ograničenja konceptualne prirode bez namjere da se njima detaljnije bavimo:

a) Proces transformacije privrede Crne Gore je započeta a da njegov organizator (Vlada i Agencija za prestrukturisanje) nije ponudio jasnu strategiju transformacije privrede. Time se nije odgovorilo na dva ključna pitanja:

1. Kojim putem se namjerava ići?
2. Gdje se želi stići, odnosno, kakav sistem se želi izgraditi?

Svi oni koji su pročitali bajku "Alisa u zemlji čuda" znaju da se put iz zemlje čuda, ili u našoj stvarnosti privrednog haosa, ne može naći bez odgovora na ova dva ključna pitanja.

Projekat strategije transformacije privrede trebalo je, prije svega, da pokaže da država ima jasan cilj i ozbiljne namjere na planu izgradnje tržišne privrede. Ujedno, time bi i proklamovano odustajanje od projekta samoupravnog socijalizma bilo uvjerljivije. Unutar strategije je istovremeno sa napuštanjem starih vrijednosti (samoupravljanje, društvena svojina, bratstvo i jedinstvo i sl.) trebalo izvršiti promociju novih (tržište, privatna svojina, imovinska sigurnost, prava i slobode i sl.) i naznačiti njihove prioritete.

Proces transformacije privrede je dodatno otežan jer na startu nisu jasno definirane pozicije i interesi ključnih učesnika (Vlada, Sindikat, banke, Komora), niti su pronađeni efikasni modaliteti njihove saradnje. Dok se ne ispravi taj propust i ne uspostavi neka vrsta "demokratskog kompromisa" uspjeh će teško biti dokučiv ili to bar neće biti u dogledno vrijeme.

b) "Vlast je sklona da dodjeljuje zadatke onima koji su najmanje sposobni da ih obave", kaže Cornuelleov zakon. To se izgleda i ovaj put desilo. Organizatoru procesa čijim rezultatima ne možemo ni izbliza biti zadovoljni "pomagali su", prije svih, ekonomisti koji su u prethodnom sistemu stekli status neprikosnovanih "intelektualnih vođa". Oni koji su bili zaduženi da izaberu pravi smjer i tempo sistemskih promjena previše su se pouzdali u "svevišnje" ekonomiste, sociologe, politologe i druge. Naime, država se oslonila na one koji su trebalo da joj pred građanstvom napišu "pravdanje" za sve neuspjehe samoupravne privrede.

Od ljudi koji su nas decenijama učili da mrzimo kapitalizam i profit bilo bi previše da se založe za privatnu svojinu, preduzetništvo ili, ne daj bože, neki vid demokratskog kapitalizma. Kao rezultat toga izvršeno je nasilje nad zdravom ekonomskom logikom i onemogućen prodor zdravog razuma. Žrtvovanje provjerenog u razvoju tržišne privrede izvršeno je s ciljem kako bi podržali tezu o održivosti samoupravljanja u preduzećima. To je sve skupa imalo za posljedicu svjesno podgrižavanje dilemu da li proces transformacije privrede nastaviti ili ga ostaviti za "bolja vremena" bez namjere da se kaže šta će se time dobiti i kada će ta vremena doći.

c) Jedna od vještački stvorenih dilema koja je vremenom prerasla u zabludu je kojem obliku svojine dati prioritet, društvenoj ili privatnoj. Zaista čudi da je ta dilema još na dnevnom redu i da joj rok trajanja nije istekao.

Krajnje je vrijeme da shvatimo da spor nije stvar znanja ili neznanja, manjka ili viška argumenata. Naime, definiciono područje naprijed naznačenog problema ne

može se posmatrati izvan ideoloških imperativa. Nepriznavanje pobornika društvene svojine da je riječ o ideologiji ne treba da čudi. Vrijedi podsjetiti na jedan stav Dž. Robinsonove u kome je sadržano objašnjenje: "Niko, naravno, nije svjestan svoje ideologije, kao što nije u stanju da omiriše ni sopstveni duh". Budući da je samo bržom i potpunijom privatizacijom moguće "dotući" socijalizam ne treba da čudi što mnogi taj proces doživljavaju kao bezdušan.

Privatizacija je klica ne samo materijalnog već i duhovnog preobražaja privrede. Ona je kvasac svake tržišne komunikacije. Razvijene tržišne privrede su takođe često prisiljene da u privatizaciji potraže lijek za poboljšanje konkurentnosti. Privatizacija se pri tome javlja kao glavni "alat" ne samo na putu, već i u tržišnoj privredi. Međutim, pretjerivanje nikad ne pomaže sagledavanju istine. U tom smislu i zalaganje za bržu i potpuniju privatizaciju treba lišiti opasne liberalne ideologizacije koja je preživjela i lišena stvarnosti.

Pored svega kazanog privatizacija u našim uslovima ima još jednu važnu dimenziju. Naime, privatizacija se javlja kao nužna pretpostavka na kojoj je moguće uspostaviti demokratski dijalog, očistiti društvo od negativnih naboja i iznaći put tržišnog preporoda.

d) Proces transformacije je takođe dosta usporen i zbog nedostatka interesa potencijalnih investitora, odnosno pomanjkanja kapitala, čemu se često pripisuje karakter objektivnog ograničenja. Međutim, dok se za priliv ino-kapitala može reći da je dobrim dijelom onemogućen zbog sankcija, s pravom se može postaviti pitanje organizatoru procesa transformacije zašto je izostalo značajnije angažovanje domaćeg kapitala kada za to postoji interes. Time ne samo da bi se ubrzao proces transformacije, već bi privreda došla do prijeko potrebnog kapitala i spriječilo bi se njegovo odlivanje van granica zemlje. To je izostalo kako zbog institucionalnih zapreka, tako i zbog vještački podgrijavane dileme o prodaji društvenog kapitala u bescjenje, straha kod zaposlenih da će biti u "nemilosti" vlasnika ukoliko bi preduzeće (ili dio) bilo prodato, prigovora o neopravdanom bogaćenju i slično.

e) Banke su se kao jedan od ključnih učesnika u procesu transformacije privrede uključile tako što su svoja potraživanja u pojedinim preduzećima konvertovale u trajne uloge. Upravo kada su u pitanju banke može se konstatovati da je veoma malo urađeno na stvaranju tržišta primjerenih institucija i prilagođavanja tog procesa ritmu planiranih institucionalnih promjena. Pošto za sada ništa bitno nije urađeno u pogledu njihovog prestrukturisanja i sanacije to se banke u proteklom periodu nisu afirmisale kao jedan od aktivnih nosilaca svojinskih promjena.

Budući da su se za sada banke u procesu transformacije uglavnom opredijelile za konverziju svojih potraživanja u vlasničke uloge to se može naslutiti da im je cilj da ostvare kontrolu preduzeća po dva osnova: kao vlasnici i kao kreditori. Međutim imajući u vidu njihovu inertnost i konzervativizam možda će najveća dobit od onoga što banke sada preduzimaju biti to što će zajedno sa preduzećima hroničnim gubitcima propasti i nesposobne banke.

f) Umjesto da kontroliše tempo i karakter promjena i tako odgovori na potrebe i izazove radničke klase koja će djelovati u bitno drugačijem institucionalnom ambijentu, Sindikat je djelovao dosta "umorno". Vjerovatno ponesen inercijom i zaveden dosadašnjim vrijednostima samoupravnog sistema nespremno je dočekao proces transformacije. Bez jasnih upravljačkih prerogativa i zbog nejasno definisane odgovornosti pred transformisanom radničkom klasom, sve što je Sindikat na planu transformacije uradio bilo je u korist vlastite štete, tj svih zaposlenih. Umjesto da bude jedan od ključnih učesnika rekonstrukcije privrednog sistema Sindikat se

zadovoljio olako datim obećanjima i nadnicama koje su, budući da su bile iznad stvarnih ekonomskih mogućnosti, dodatno pospješile inflaciju i nezaposlenost. Pri tome je pred njima kao samozvanim zaštitnicima društvene imovine skoro nesmetano tekao proces tzv. selektivnog partnerstva pri čemu je na relaciji društvena preduzeća - privatni sektor došlo do značajne erozije imovine društvenih preduzeća.

Zaposleni u čije ime Sindikat nastupa predstavljaju najbrojniju interesnu grupu i time zaslužuju da budu pažljivo saslušani. Stoga bi bilo dobro da im Sindikat konačno objasni stvari:

1. Da najlošiju varijantu predstavlja zadržavanje radnika u "radnom odnosu" u vidu prinudnih odmora i uz mizernu platu. To je gore od otkaza jer radnike pretvara u neradnike i siromahe, produžavajući život nesposobnom menadžmentu u preduzeću.

2. Da profit i zarade zaposlenih ne potiču iz državne kase nego iz profita koji je ostvaren u njihovom preduzeću.

3. Da profit treba prvo zaraditi pa ga onda dijeliti.

4. Da je radnicima tržište veći prijatelj od države.

5. Da država ne može vječno plaćati njihov nerad i time nagrađivati loš rad menadžmenta u netransformisanim preduzećima.

g) Poseban problem predstavljao je nedostatak specifičnog znanja i konsultantskih usluga, odnosno menadžmenta primjerenog zahtjevima tržišne privrede. Prisutstvo inostranih konsultantskih firmi kao stručnog i objektivnog suorganizatora, pored toga što je moglo da u značajnoj mjeri amortizuje nedostatak domaćeg znanja, umanjilo bi jako izraženu nevjericu u objektivnost procesa.

h) Usporeno odvijanje procesa transformacije dijelom je i rezultat neusaglašenih institucionalnih i praktičnih rješenja kako unutar Crne Gore, tako i onih između republika. Za razliku od Crne Gore, postojeća zakonska rješenja u Srbiji i dalje omogućavaju reprodukciju društvene svojine u transformisanim preduzećima. Pored toga, odveć dugo traje proces izmjena saveznog Zakona o preduzećima i Zakona o vlasničkoj transformaciji. Stiče se utisak da nisu ni postojale ozbiljne namjere da se uspostavi kvalitetna institucionalna armatura i time čitav proces ubrza a krajnji ishod učini znatno uspješnijim.

i) Princip dobrovoljnosti i neobaveznosti, koji je institucionalno ponuđen, u uslovima nepostignute saglasnosti svih učesnika o ciljevima transformacije, umjesto da podstiče znatno je usporavao čitav proces.

j) Država se, takođe, nije ozbiljnije pozabavila problemom javnih preduzeća tako što bi se opredijelila koja će od njih ostati državna a koja će nezavisno od njihove volje biti transformisana. Budući da je u ovim preduzećima zaposlen veliki broj radnika, da su ona nosioci subvencija a time i izvor budžetskog deficita, te da se na njih ugledaju i druga preduzeća, država je najčešće zbog njih odustajala od proklamovanih ciljeva gubeći time povjerenje ključnih učesnika u ozbiljnost svojih namjera.

k) Program revitalizacije privrede Jugoslavije nije se u dijelu koji se odnosi na vlasničku transformaciju privrede odmakao dalje od načelnih razglabanja i formalnog proklamovanja tržišne privrede. Proklamacije i praktični pokušaji da se preduzeća revitalizuju na dominirajućem konceptu društvene svojine teško da će probuditi materijalnu zainteresovanost proizvođača. Pri tome je posebno opasno što pravo prvenstva na oporavak ponovo imaju velika preduzeća koja odveć dugo račun za svoje neuspjehe ispostavljaju državi i čitavom društvu.

5. Preporuke ili kako dalje

Naprijed naznačeni problemi i ograničenja nedvosmisleno upućuju na potrebu modernizacije postojećih institucionalnih i operativnih rješenja. Međutim, da bi se obezbijedila trajna uspješnost već započetog programa potrebno je na planu transformacije privrede uraditi ono što je ekonomski apsolutno neophodno i politički jedino moguće. To podrazumijeva da se uporedo sa izradom vlastitog programa oporavka privrede Crne Gore osmisli jasna strategija transformacije s naglaskom na privatizaciju i predvidi vremenska dimenzija očekivanih efekata. Pri tome je taj period potrebno skratiti jer je samo u kraćem vremenskom periodu moguće sinhronizovati kontrolu svih elemenata. Time bi program transformacije u drugoj fazi provođenja programa stabilizacije privrede dobio ulogu koja mu realno pripada. Za očekivati je da će stanovništvo i zaposleni radije prihvatiti program neposrednih i brzih mjera, nego program koji prijete da preraste u stihiju i u kome su svi ishodi mogući samo zato što se odgađaju u nedogled.

U skladu sa eksplicite naznačenim zahtjevom za potpunom i bržom privatizacijom, to bi u cilju operativnog ubrzanja proces transformacije privrede trebalo uvažiti sljedeće zahtjeve:

1. Potrebno je ponovo preispitati opštu saglasnost ključnih učesnika (država, odnosno Vlada, Sindikat, banke i dr.) u koncipiranju osnovnih odrednica programa i njihovu dosljednost u ostvarivanju onog što time bude usaglašeno.

2. Od Sindikata se, zarad interesa koje treba da zastupa, očekuje da ne zakoči odvijanje čitavog procesa, što bi išlo u prilog onim malobrojnim koji se već sada prepoznaju kao gubitnici.

3. Potrebno je zaokružiti zakonsku regulativu i u skladu sa zahtjevima koje je nametnula praksa inovirati Zakon o vlasničkoj transformaciji. Zakon bi morao da ponudi odgovore na nekoliko pitanja, a to se prije svega odnosi na:

- problem dobrovoljnosti tj. autonomnosti preduzeća u pogledu donošenja odluke o pokretanju postupka transformacije. To se može prevazići tako što bi se sva preduzeća u razumno kratkom roku izjasnila o tome kako će se transformisati, na koji aspekt transformacije bi se stavilo težište (upravljačka, organizaciona, vlasnička transformacija), s tim što bi Agencija imajući u vidu interese privrede kao cjeline cijenila svrsishodnost ponuđenog predloga.

- potrebu da se prihvati model besplatne podjele dionica svim građanima. Time ne samo da bi se operacionalizovao zahtjev Sindikata već bi to pozitivno uticalo na ubrzanje čitavog procesa, zaživljavanje tržišta hartija od vrijednosti i otklonilo dobrim dijelom opravdane prigovore na račun pravičnosti procesa.

- treba ispoštovati i osnažiti dosadašnje odredbe Zakona u pogledu funkcionisanja fondova koji su u obavezi da na njih prenesen kapital izlože prodaji. Pri tome se neki značajniji pomak ne može očekivati dok se fondovi ne privatizuju i paralelno njima omogućiti konstituisanje institucionalnih investitora.

4. Inoviranom strategijom transformacije privrede Crne Gore trebalo bi predvidjeti:

- da se umjesto inostranog aktivira umrtvljeni domaći privatni kapital i time vrati u privredne tokove odakle je dobrim dijelom po osnovu raznih "aranžmana" izvučen;

- da se u cilju formiranja pozitivnog stava kod svih građana i posebno zaposlenih iznova osmisli informativna kampanja kombinujući je pri tome sa edukativnim sadržajima;

- da se iz upravnih odbora preduzeća eliminišu vladini službenici, izuzev u jednom broju javnih preduzeća gdje se njihovo prisustvo može opravdati kontrolnom funkcijom;
- da se unutar javnih preduzeća čija se polazna institucionalna konfiguracija može zadržati omogućiti miješanje državnog i privatnog kapitala;
- da se uporedo sa sanacijom banaka otpočne proces njihove vlastite transformacije i privatizacije. To se neće moći odlagati u nedogled ukoliko banke žele da se prilagode standardima evropskog bankarstva. Prvi uslov za to je svakako konsolidacija na nacionalnom nivou;
- da se po skraćenom postupku korišćenjem modela prodaje transformišu mala i srednja preduzeća koja zbog izraženije fleksibilnosti i tržišne orijentacije mogu biti snažno uporište započetog programa revitalizacije privrede;
- da se velika preduzeća kao hronični gubitaši organizaciono dekomponuju u manje tržišne cjeline a zatim transformišu. U tim preduzećima poseban naglasak treba staviti na organizacionu transformaciju čime bi se izbjeglo reprodukovanje neefikasnih organizacionih rješenja ili simulacija nekih organizaciono-pravnih oblika (npr. holding) koji nisu prilagođeni domaćem institucionalnom i razvojnom okviru.

6. Umjesto zaključka

"Zvanična" ekonomska istorija je već zapisala mit o neuspjelom sistemu zvanom samoupravni socijalizam. Predsjednik B. Klinton je jednom prilikom Rusima rekao: "Moramo objasniti ruskom narodu da njihove dosadašnje patnje nisu porođajni bolovi demokratije i kapitalizma, već smrtni trzaji diktature i komunizma..."

Kao logičan nastavak svega naprijed kazanog nameće se potreba hrabrije pristupa osmišljavanju strategije transformacije privrede, u čijem bi se fokusu nalazila privatizacija. Ujedno, to podrazumijeva otklanjanje brojnih prepreka koje su se, kako rezultat teoretskih tako i praktičnih rješenja, do sada manifestovale. Mada ih jedan broj pobornika brže privatizacije svrstava u područje "tehničkih problema", ipak smo skloniji uvjerenju da je suština problema u polaznom konceptu procesa transformacije, gdje prevagu imaju prepreke idejno-teorijske i političke prirode. Jer, kako drugačije objasniti činjenicu da je tako dugo onemogućen prodor zdravog razuma koji podrazumijeva nastavak i znatno brži tok započetih procesa, te da se odveć dugo i sporo probija, u teoriji i praksi verifikovano, saznanje da je kombinacija društveno neefikasne i primjereno efikasne privatne svojine suboptimalna i da je kao takva neodrživa.

Pored toga, koncipiranje novih rješenja, od kojih su neka ovdje naznačena, treba zaštititi od već dobro poznatih nastojanja, da ne vodeći računa o iskustvima drugih koji su u ovom poslu već dobro odmakli, svemu dodamo ponešto iz našeg, dugo sticanog arsenala originalnosti.